

КОНЦЕПТ МІСТА ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЬВОВА В ЕПІСТОЛЯРНОМУ Й ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ Л. СТАФФА

Ототожнення міста як місця дегенерації у польській літературі з'являється у добу просвітництва. Романтичний мотив міської агломерації в образі Петербурга зустрічається в «Dziadach» А. Міцкевича. Митці позитивізму у популярному тоді жанрі повісті змальовували місто в натуралістично-реалістичних вимірах, приміром, неприхована вбогість Варшави в «Lalce» Б. Пруса та у «Ludzie bezdomni» й «Przedwiośniu» С. Жеромського, поезії «Mieszkańcy» Ю. Тувіма (мотив міста теж не вирізняється позитивним описом). Частіше за все місто у польській, як і у світовій, літературній традиції трактується негативно, представляючи як осередок небезпеки для людини, символ її морального знищення, зла й убогості буття. Так, у сатири «Świat zepsuty» І. Красицького місто уособлює розпусту та безбожність, у повісті «Granica» З. Налковської місто заявлене як світ здобування матеріальних речей, що притаманне й «Ziemі Obiecanej» В. Реймонта.

У «Міфі про вічне повернення» М. Еліаде говорить про міф, за яким усе земне має свій небесний прототип, крім некультивованих земель, невідомих морів і диких територій, що уподібнюються до Хаосу: «Тому, коли відбувається проникнення на ці території, тобто коли починають їхнє освоєння, здійснюють обряди, символічно відтворюючи акт Творення, незаснований простір спочатку «космізується», потім заселяється» [2, 22]. Саме у цьому контексті місто як упорядкований простір серед диких необроблених земель стає у середньовіччі носієм святості посеред небезпечного простору природи, як зазначає дослідниця М. Плішко: «Чітко розміщене місто є поза площиною неспокійного простору страху (locus horridus), воно, відділене і збережене, залишається в опозиції до диких і таких, що будять жах, відкритих просторів природи» [7, 108].

У період міжвоєнного двадцятиліття міські пейзажі на сторінках поезії Л. Стаффа з'являються не так часто, як змалювання природи. Зокрема міському тексту присвячені вірші «Przechadzka niedzielna», «Popołudnie biednej niedzieli», «Jesień», «Więc» і т.д. І. Мачеєвська зауважує щодо присутності мотиву міста у Л. Стаффа: «...наскільки село є об'єктом піднесеності (навіть якщо поет описує його розповсюджені, звичайні реалії [...]), настільки місто, та «zbrodnia z kamienia», подібно як і у Тувіма – неодмінно представлене як осередок бідноти, убогості, бридоти» [3, 38–39].

Ліричний суб'єкт Л. Стаффа поспішає вирватися з міста, протиставляючи йому природу, якій без абиякого сумніву віддає перевагу (вірш «Smutek miasta»). Широчінь та колористика природи, яку автор характеризує як «wolną przyrodę», стають в опозицію до сірості (епітет, який перейняв Ю. Тувім для опису міста) та вузькості вуличок міста:

*...śródmieście **brudne**,
Gdzie się w uliczkach wąskich, a gwarnych jak młyny
Brakiem tchu duszą domy: w wieczornej godziny
Smutek patrzę przez okno, jak podwórze, nudne...
Widzę czerwone dachy i **szare** kominy,
Które zachodnie słońce stroi w złoto złudne
Pod niebem **szarym** z dymu... A gdzieś, hen, są cudne
Błękity, szumne drzewa i wolne równiny* [8, 752].

Перебуваючи у Козлові, Л. Стафф у листі до О. Ортвіна, написаному в формі вірша, від 26.08.1899 р. вже тоді окреслює свою позицію щодо реляції «місто–природа»: «*Uciekłem z miasta, jak ze szkoły malec. / Więc niech z naturą mój duch się zespoli...*» [10, 19]. Зіставлення міста зі школою в такому разі приводить до логічного продовження сприйняття природи як свята. Порівнюючи місто зі «школою», автор акцентує на обов'язковості, програмовості, небажанні перебувати там, що протиставляється до жаги втечі з нього, бажанню здійснити перехід до відкритого простору природи, який, до слова, характеризується позбавленістю від правил, від зобов'язань суспільного світу, одним з проявів яких і є інституція школи.

Характеризуючи місто безжальністю, Л. Стафф у вірші «*Obłoki w niebie*» називає його «*zbrodnia z kamienia*» [9, 345]. Існування у місті знеособлює людей, позбавляє їх індивідуальності й кольорів, конвертуючи їх у натовп, однотонну сіру масу, «*tlum szary, coświąteczna miast wielkich wysypka*» [9, 563], яка підвладна циклічності й повторюваності міського життя, замкненого на праці і будинках, і врешті-решт приречена на повернення в «*ciemne bramy swych domów jak w codzienne smutki*» [9, 564]. Місто Л. Стаффа не вміщує людей, воно є вмістилищем натовпу: «*Gdy mijam tłumy i domu*» [9, 633], у місті в костьолі моляться не люди, а знов-таки юрба: «*Wieża nad te świąteczne puszcza wznosi się wnuki / Szara jak tłum modlący się w wnętrzu kościoła*» [9, 344].

Г. Панчик акцентує на тому, що «в усій творчості поета немає жодного прихильного речення про місто, про його цивілізацію» [6, 58], яке у Л. Стаффа є антитезою села, і це видається дивним, пише дослідниця, через міщанське походження митця. Причому саме рідне місто Львів несе на собі репутацію стаффівської «нелюбові», що очевидно через численні обмовки в листуванні з друзями й колегами, зокрема у листі письменника до О. Ортіна від 25 березня 1900 р., де поет ділиться враженнями після хвороби: «...і якщо після двадцятиденного суму за «виходом на вулицю» виходиш непогожим недільним ранком і бачиш, що цей об'єкт суму є насправді таким сірим, брудним, одноманітним, нестерпним, що то врешті-решт завжди тільки Львів, той мізерний, марний Львів – чи не здається тоді тобі, що людину оминає будь-що – Європа... шедеври... культура... новини...» [10, 26]. Кожен наступний епітет, яким наділяється Львів, негативніший за попередній. Так, у листі до Антонія Мюллера від 2 лютого 1901 [1902] р. Л. Стафф, перебуваючи у Львові, змальовує атмосферу міста однорідними епітетами: «У Львові тихо, порожньо, монотонно й по-дурному» [10, 613]. Подібним настроєм перейнятий лист Л. Стаффа до Вільгельма Фельдмана від листопада 1904 року: «У Львові нічого нового. Глухо всюди. [...] Останній шанувальник Львова (і єдиний), я унікал, виняток і дивак під тим поглядом, відвернув від нього серце і спину. Ще трохи й [Львів – Е.Ц.] не побачить мене» [10, 383].

Не менш гнітючий відгук про Львів дає Л. Стаффа у листі від 27.06.1905 до Владислава Оркана після поїздки в Італію: «Повернувся до Львову. Але не дано мені ніде нагріти місця, особливо коли місто нині гаряче, пильне і смердюче, наче чистилище, то розмірковую вже про втечу» [10, 359]. Вірш «Pęd» Л. Стаффа наче доповнює зазначений лист, проводячи ту саму тему ескапізму – втечі з міста на широкий простір природи: «*Uciec miastu, / Wirowi obłędu, / W wolną przestrzeń! / Tchu, tchu! Wichru! Pędu!*» [9, 607]. І нарешті фраза на початку листа до Аврелії Реймонтової від 21 квітня 1908 року більше не лишає сумнівів щодо ставлення поета до Львова: «Пишу знову з найприкрішого міста на світі. Приїхав сюди на свята – які також до найприкріших днів у році належать» [10, 622]. Загалом концепт міста асоціюється у Л. Стаффа з втечею з міського простору, і йому завжди сусідить дієслово «втекти».

Цікавим фактом є те, що в інших листах до О. Ортвіна, переважно написаних з Варшави, Львів з'являється в зовсім неочікуваному ракурсі як місце – об'єкт суму, місто омріяне: «Про Львів мрію...» (від 11.06.1923), «...Львів сниться, ним маримо, багато нас таких» (від 20.01.1924 [! 1925]) [10, 171], «Як виберуся колись з дружиною, про що часто мріємо, до нашого Львовка...» (від 7.09.1926) [10, 173]. Такі різночитання рецепції Львова потребують уточнення, оскільки залежать від поділу сприймання концепту Львова автором, по-перше, на Львів як топонім міста, що включає в себе всі всезагальні еманції архетипу «міста», а цей архетип, як знаємо, позиціонувався у Л. Стаффа негативно. По-друге, інша візія Львова у польського митця пов'язана передусім як з місцем, а саме місцем появи на світ, Аркадії дитинства, місцем – осередком людей і речей, близьких поетові. Тому, не приймаючи Львів як місто, Л. Стаффа прив'язаний до нього як до місця, що набуло індивідуального статусу локусу *sacrum*. Це чітко відчитується в листі до Вільгельма Фельдмана від 8.08.1903: «Перебуваю два дні, як у Львові після повернення з села. Львів пустий, дивне, пророче, видається мені «рідне гніздо» – але покладаю надії на всесильний час, який і почуття контрасту пом'якшити зуміє, а може дозволить знову зрадити богам родинного граду» [10, 376].

Л. Стафф, прославляючи працю селянина та засуджуючи розваги у містах, продовжує опозицію «дика людина» – «людина цивілізації» Ж.-Ж. Руссо, приходячи, як і французький мислитель, до глобальнішого протиставлення – Село-Місто/Природне-Штучне: «На той час, коли розвивається й досягає розквіту промисловість і ремесла, зневажений землероб, якого обтяжують податки, необхідні для підтримки розкоші, вимушений проводити свої дні між працею та голодом, залишає свої поля і відправляється в міста в пошуках хліба, що його він мав би туди доставляти. Чим більше столиці засліплюють бездумні очі народу, тим більше слід було б сумувати душею за покинутими селами, необробленими полями та великими дорогами...» [1, 104].

Безумовно, місто дає поету натхнення вже своєю протилежністю до природи та села: перебуваючи у місті фізично, Л. Стафф духовно прагне до «натурального» простору, і саме продуктом цих прагнень насичені вірші, натомість простір міста змальовується рідко, ним автор користується частіше як медіативним/перехідним простором з «*ucisku miasta*» [8, 839]. Уродженець Львова, він біжить з міста до природи, щоб творити. Зокрема, про це він пише у листі до О. Оркана в червні 1903 р.: «Знаходжуся у Львові після вируючого паризького круговороту й одного тільки зараз хочу: села, села! Поремби, Поремби! Я зараз повний, роздутий як виразка перед вибухом, набраний різним змістом, і прагну тільки працювати» [4, 45].

Будучи родинним містом Л. Стаффа, Львів також представлений образом будинку, який ставить нас перед дилемою: існуючи як місце замкненого простору, він при тому, що виконує функцію відгородження, не сепарує зв'язок людини зі світом, оскільки простір дома є простором особистим, залежним від нашої волі. Проте простір будинку не ототожнюється у Л. Стаффа з образом «щасливого простору» (Г. Башляр), на відміну від цього ж образу в його останніх збірках, де дім письменника з'являється у подробицях опису речей кабінету поета. Таке тлумачення дома раніше або зовсім не вживалося, або не спостерігалось в таких масштабах. Асоціюючись із розумінням скороминущості земного життя й роздумами над метафізикою світу, це нове впровадження топоса дому свідчить про його осягнення Л. Стаффом як вмістилища індивідуальної пам'яті поета, вмістилища його доробку

у вигляді нотаток, книжок як речей, що розкривають його особистість. Отож дім набуває цінності як вмістилище речей, що свідчать про життєві надбання і характер діяльності їхнього хазяїна. Простір дома тепер не розширюється до простору зовнішнього світу, він тепер набуває не розлогості у фізичному просторі, а метафізичної глибини іншого світу через розмірковування Л. Стаффа.

Асоціювання реляції «дім – робочий кабінет», а через це її узагальнення до «будинок – творчість», приводило Л. Стаффа до наступної ланки асоціювань: замкнений простір є для письменника уособленням поневолення, але добровільного ув'язнення у тісному просторі будинку заради процесу творчості, натомість вихід з простору будинку означає набуття волі, як видно з наведеного К. Макушинським випадку: «після довгого, болісного перебування у своїй львівській халупці, в якій кував безсмертні рими, виходив на ясний божий світ, напівпритомний, щоб розвіятись та проголосити бунтівне волення Виспянського: «Поезіє, геть, є тираном». Бунтівник шалів кілька днів, а певної миті з'являвся його демон і ніс його знову до тієї халупки над кондитерською батьків і вкладав перо в його дрижачу руку» [5, 307]. Таким чином, реляція «замкнений-відкритий» простір реалізується у Л. Стаффа традиційно, маючи семантику, хоча й умовно, «неволі–волі».

Для Л. Стаффа сни і мріяння стають взаємозамінюючими синонімами, що йдуть в асоціативній парі передусім з поняттям «активізм». Вони як своєрідний ескапізм від існуючої ситуації немочі – класичного спокою самої постаті Л. Стаффа. Якщо на початку своєї творчості Л. Стафф шукає краси в далечині, десь «там» поза відомим йому світом, у пошуках пригод на невідомих землях, то згодом цей пошук реалізується модальністю «тут», втілюючись у поетиці повсякденності, францисканським замилюванням речами та істотами, що належать до навколишнього середовища. Як неодноразово спостерігаємо в віршах Л. Стафф, для нього важлива не мета подорожі, а сама подорож життям. Однак не слід забувати про францисканські настрої Л. Стаффа: при тому, що він знаходив щастя в дорозі, стаффівська філософія вічного мандрівника не сходиться у своїх поглядах з концепціями прагнення до пригод А. Рембо та Дж. Конрада. Враховуючи класичну освіту Л. Стаффа, обізнаного з найкращими зразками мистецтва і літератури від

античності й далі, а також враховуючи знову-таки францисканську вмотивованість письменника, він не міг реалізовуватися, залишаючись на одному місці. Як Всесвіт постійно змінюється, перебуваючи у вічному русі, так і Стафф, подібно до його «ментора» Св. Франциска, як справжня людина Всесвіту повинен не відставати від цього руху. Не пригоди манять Л. Стаффа, а рух Всесвіту поглинає його.

Перебуваючи довгий період часу у Львові, Л. Стафф звичайно зміг би споглядати навколишній світ, але як він міг судити про нього, якщо бачив би тільки один бік світу, а сама можливість різнобічного світобачення була б неможлива. Залишившись у Львові, Л. Стафф ризикував підпасти під течії і настрої епохи (декаданс, меланхолія тощо), а відкриваючи великий світ, він мав можливість знайти себе в різних, ще тільки формуючихся течіях.

Література

1. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Руссо Ж.-Ж. Трактаты / Подг. В.С. Алексеев-Попов, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий / Отв. Ред.. А.З. Манфред. – М.: Наука, 1969. – С.31–108.
2. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость / Пер. с фр. Е. Морозовой (1, 2 главы), Е. Мурашкенцевой (3, 4 главы). – СПб.: Алетейя, 1998. – 249 с.
3. Maciejewska I. Leopold Staff [wybór prac i korespondencja]. – Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych, 1965. – 283 s.
4. Maciejewska I. Leopold Staff. Lwowski okres twórczości. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – 345 s.
5. Makuszyński K. Olimpijczyk na wesoło // Księga pamiątkowa ku czci Leopolda Staffa / Zebrali i przygotowali J.W.Gomulicki i J. Tuwim. – Warszawa: Związek Zawodowy Literatów Polskich, 1949. – S.307–312.
6. Pańczyk H. Ze studiów nad liryką Leopolda Staffa. – Poznań: UAM, 1960. – 91 s.
7. Pliszka M. Miasto, wyobrażenia, tekst. Glosa do «Pochwały Krakowa Stanisława Ciołka» // Paradygmat pamięci w kulturze: prace dedykowane Antoniemu Czyżowi / Red. Andrzej Borkowski, Marcin Pliszka, Artur Zióntek. – Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 2005. – S.103–113.
8. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.1. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1147 s.
9. Staff L. Poezje zebrane. – W 2 t. – T.2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967. – 1033 s.

10. Staff L. W kręgu literackich przyjaźni: listy / Oprac. Jadwiga Czachowska, Irena Maciejewska. – Warszawa: Państw. Instytut Wydawniczy, 1966. – 697 s.

АННОТАЦІЯ

У статті висвітлюється тема міста в творчості Л. Стаффа, що постає у нього в протиставленні з природою, зокрема на матеріалі листування та віршів польського поета автором статті з'ясовується особисте сприймання Л. Стаффом родинного міста Львова.

Ключові слова: місто, природа, опозиція, ескапізм, медіативний простір, топос будинку.

АННОТАЦИЯ

В статье освещается тема города в творчестве Л. Стаффа, появляющаяся у него в противопоставлении с природой, в частности автором статьи на материале переписки и стихотворений польского поэта выясняется личное восприятие Л. Стаффом родного города Львова.

Ключевые слова: город, природа, оппозиция, эскапизм, медиативное пространство, топос дома.

SUMMARY

The article outlines the subject of the city in Leopold Staff's creative work, that is represented in contrasting with a nature, namely the author ascertains Leopold Staff's personal attitude toward Lwow on material of the Polish poet's correspondence and poems.

Key words: city, nature, opposition, escape, mediatorial space, topos of the house.